

Kotkad ja must-toonekurg

Eestis

Kaljukotkas

„Kõnnime, seljakotid seljas, mööda lõputuna tunduvat sirget teed Arvilast Tarumaa küla poole. Metsa taha, lõunasse, jäävad Ratva ja Muraka raba. Kiiskav aprillipäike kõrvetab ja pikad kummisaapad hõõruvad jalgu, aga kaljukotka lend kõrgel pea kohal innustab edasi rühkima. Meie eesmärgiks on vana kaljukotka pesapaik Kuivassaares, mida kirjeldas kolmekümne aasta eest Alutaguse linnustikku uurinud Johannes Lepiksaar. Eesti uhkemaid kotkapesi, püsinud kuivanud hongal oma poolsada aastat, osutus olevat mitme meetri paksune ja võis kaaluda küll tubli tonni. Ehkki meie matka päeval elutses kotkapaar naabersaarel, leidis pesapuu all ikkagi üksikuid kotkasulgi. See omamoodi loodusmonument oli ümberkaudu hästi teada.” Nii kirjutas Tiit Randla oma välipäevikusse 1963. aastal. Samas kohas tegi Eesti Kultuurifilm 1935. aastal ka meie esimese kotkapesaloo, mis kaks aastat hiljem jooksis ringvaatena Inglismaa kinodes.

FOTO: EGERT TAVITA 2009, EESTI

Eesti kaljukotka asurkond on osake unikaalsest populatsioonist Loode-Euroopa soistel tasandikel. See erineb mägedes elavast kaljukotkast Norras, Šotimaal ja Alpides. Kaljukotkas on peidulise eluviisiga lind, kelle pesitsuspaika eksivad vaid metsarändurid, marjulised ja jahimehed. Tema jahimaad on laiali soostike avarustes. Kaljukotkast märkad siis, kui tead tähele panna ronga ärevat kronksumist. Siis, jah, märkad vahipuul istuvat lindu või leiad kotka kauni silueti pilvede alt.

Kaljukotkas paneb esimese rohelise männioksa pesale juba südatalvel, kui algab tema eluring. Mune haub ta märtsipakases, -päikeses või -lõrtsis ning umbes 44 päeva pärast, millalgi aprilli viimasel kolmandikul kooruvad pojad. Sel ajal on kaljukotka pesa juures käimine kurjast. Pesaelu kestab juulikuuni ja seni vajavad linnud rahu. Talimatkad ja suusarajad, mootorkelgud ja ATV-d – tänapäev, on kaljukotkale tõsiseks katsumuseks. Kuni leidub üksikul soosaarel või rabarinnal toekaid pesapuid ja soos elab tetri, metsiseid, sookurgi, valgejäneseid, rebaseid ja metsnugiseid, elab ka kaljukotkas. Ta on loodusliku mitmekesisuse ja tasakaalu märgiks neis kooslustes.

Kaljukotka arvukus on vähem uperpallitanud kui meie teistel kotkastel. Igas suuremas soosti-

◀ **Kaljukotka kuldne pea ja jõuline olek on andnud põhjust tema austamiseks eri kultuurides. Vanalinnu sulestik on kaugelt vaadates ühtlasemalt pruun kui noorlinnul. Esimese viie eluaasta jooksul on noortel suured valged laigud tiibade all ja sabatüvikul. Pildil on täiskasvanud kaljukotkas.**

FOTO: VALERI ŠTŠERBATOH 2009, EESTI

kus elab kaljukotka paar ja on vist alati elanud. Vaid aastail 1930–1970 oli ehk vähem, sest kullisõja kired ja mürkidest saastatud loodus ei jättnud tedagi puutumata. Viimaste aastate olud on aga kotkast soosinud, tema pesitsemine on olnud jälle jätkusuutlik. Meie ligikaudu 50 paari on hõreda inimasustusega soodest rikka Eesti kohta hea näitaja, kõnelda võime elupaiga rahuldavast seisundist ja piisavalt heast toidulauast.

Kaljukotkas pole rändlind, sügisel ja talvel teeb ta vaid pikemaid lende ning hulgub naabersoodes ringi. Siis toitub ta ka loomakorjustel, jahimeestest jäänud ulukisisikondadel või küttimispraagist raipeil. Ka huntide saagist ülejäänud on kaljukotka toiduks talvisel ajal. Enamik Eesti kaljukotka teadaolevaid pesi paikneb kaitsealadel.

▶ **Põhja-Euroopas rõngastatakse kaljukotka pesapoegi värviliste rõngastega. Parema jala rõngas näitab sünnikohta (nt roheline rõngas Eestit) ja vasaku jala rõngas sünniaastat (nt sinine – 2004). Peale selle on mõlemal rõngal unikaalne kood, mille nägemise korral saab täpselt teada, kus pesas see lind sündis ja kas teda ka varem kuskil on kohatud.**

▲ **Osava jahimehena püüab kaljukotkas ka endast suuremaid saakloomi – lõunamaade steppides võib isegi hunt tema saagiks langeda... Tavaline saak on siiski jänesesuurune.**

FOTO: URMAS SELLIS 2004, EESTI

Merikotkas

Kui räägime positiivsest kotkaimest, siis mõtleme merikotkale. Veel kolm-neli-kümmend aastat tagasi oli merikotkas Põhja-Euroopast kadumas. Hääbumist põhjustasid eelkõige ohtlikud keskkonnamürgid. Siis hakkasid Soome ja Rootsi linnumehed kotkaid puhta talitoiduga turgutama. Samal ajal keelati Läänemere-mail eriti ohtlike pestitsiidide ja raskemetallesisaldavate mürkainete kasutamine. Kotkad kosusid ning juba loodusmälestiseks peetud merikotkast sai 21. sajandi künnisel jälle rannikumaastike tavaline asukas. Merikotka pesitsevate paaride arv Eestis kümnekordistus, kordi enam elab neid nüüd ka ülemere naabermaades. Meie ligi 200 paarile lisaks tuleb külmutata mere äärde talvituma teist samapalju. Talvituva asurkonna suurus Eestis on vähemalt pool tuhat isendit.

► Merikotka vanalinnule on iseloomulik kollane nokk ja silm, samuti valge saba, mis eriti hästi paistab välja lennul. Mõne merikotka pea võib kõrges vanuses peaaegu valgeks muutuda. See lind on koorunud 2002. aastal Matsalu lahe ääres (samas pesas, kus järgmiselgi pildil olev kotkas) ja pesitseb ise Alam-Pedja looduskaitsealal. Eesti rõngas paremas jalas on sinivalge, vasakus jalas on sünniaasta roheline rõngas.

FOTO: KAIRI TARASSOVA 2009, EESTI

FOTO: URMAS SELLIS 2004, EESTI

◀ Merikotka pesa Matsalu lahe servas. Pojad on rõngastatud, kuid nende oma lendudeni läheb veel paar nädalat.

▶ Ronk kimbutamas noort merikotkast. Merikotka noorlinnud on üldiselt tumedamad kui vanalinnud, neil pole ühtlaselt valget saba ega kollast nokka. Viiendaks eluaastaks kujuneb järk-järgult vanalinnu sulestik, kollane nokk ja viimaks ka hele silm.

FOTO: VALERI ŠTŠERBATŌH 2009, EESTI

Juba üle kolmekümne aasta saavad Põhja-Euroopa merikotkapojad jalgadesse värvilised rõngad. Eesti liitus selle projektiga 1984. aastal. Nii on nüüd võimalik pikksilmaga tuvastada linnu päritolu kas talvise söödapaigas või varjest pesa lähedal. Eesti talvistes söödapaikades on pooled või enamgi merikotkatest rõngasteta. See viitab nende päritolule avarustest idanaabruses. Lääne-Eesti rannikuile tuleb talvituma külalisi mujalt Eestist, aga ka Lätist, Rootsis, Soomest ja Koola poolsaarelt, samas on meie kotkaid vaadeldud Poolas, Rootsis, Soomes, Ungaris ja mujal. Rõngastusandmed ning geneetilised uuringud kinnitavad oletust, et Põhjalat asustab ühtne merikotka asurkond ja et hulguränded üle mere pole haruldased. Talvise lisasööda kõrval moodustavad merikotkaste saagi veel hülgepojad, jäävangis luigid ja teised talvituvad veelinnud, ka need, keda ohustab õlikatk. Kuna merikotka arvukus on taastunud, otsustasid uurijad vähendada talvist lisasöötmist.

Neli-viiskümmend aastat tagasi kotkapaigus matkates tundsi end folkloristidena, sest kogusime pärimusteavet kotkaste endisaegsest eluolust. Tänapäevaks on kotkad tagasi ning asustavad taas meie rannikumännikuid, väikesaari ja metsaseid merelaide, olles tõsiseks konkurendiks samuti taas mere äärde pürgivale inimesele. Konflikte leevendab siiski mõistev suhtumine kotkastesse ning asjaolu, et nende intiimelu jääb varakevadesse ning pelglikkus inimese suhtes on vähenenud. Merikotkas Haapsalus, Kuressaares, Paljassaares ning Vormsi, Vilsandi, Aegna või Naissaare õhuruumis on saanud igapäevaseks. Haapsalu linna linnutornist võib saagitsevaid merikotkaid nautida pea aastaringi. Saunja lahe ja Matsalu kalarikastesse soppidesse koondub suveti kümneid kotkaid. Merikotkast võib hea õnne korral näha kasvõi Tallinna kesklinna kontori aknast. Ometi pole merikotkast arvatud talv lindude sekka. Võimalikud ohud tema eluteel pole kuhugi kadunud, kui meenutame õlikatku

või hukkumist elektriliinides ja sattumist liiklusõnnetustesse. Tiheda inimasustusega Lõuna-Euroopas ei ole merikotka elutingimustest samuti eriti head rääkida.

1935. aastal kirjutas Tartu Ülikooli konservator Mihkel Härms: „Merikotkas esineb meil haudelinnuna Lääne-, Hiiu- ja Saaremaal ning pesitseb ka Emajõe vesikonna piires.” 70 aastat hiljem elab ta kõikjal Eestis, kus leidub suuremaid järvi-jögesid või madalat mererannikut. Tema pesapaik ja jahimaad võivad olla lahus kuni kakskümmend kilomeetrit, reeglina siiski vaid mõni kilomeeter. Merikotkas on elanud Eestis ka aastatuhandete eest. Selle tõendiks on luuleiud Kunda Lammasmäelt ja Tamulast. Igatahes on Läänemaa ja Kuressaare vapilind olnud väärt sümbol sajandeid ning on ka praegu üks tore näide kinnitamaks usku looduskaitse aadetes ja inimese suutlikkusesse parandada keskkonda.

Kalakotkas

„Kalakotka lend on väga tore: laiaulatuslike tiivalöökidega tiibleb ta üle veekogu; äkki peatub õhus, tallab tuult ja siis langeb nagu kivi vette, kaob hetkeks selle alla, ent ilmub kohe ilmale suure kalaga jalgade otsas,“ kirjutab Mihkel Härms 1935. aastal. Just niisugune vaatemäng avaneb mõnikord näiteks Karula Ähijärve äärses maja aknast, aga ka mitmetes kalakasvandustes. Eesti kalakotkaste tihedamad asualad on Alutagusel Narva jõe ja Peipsi järve lähistel ning Lõuna-Eesti kuppelmaastike järvistuil. Mujal kohtab teda suvekuudel harva. Rände ajal on ta aga üpris sage, sest Soome ja küllap ka Loode-Venemaa tuhanded kalakotkad rändavad Aafrikasse läbi Eesti. Seda tõendasid soomlaste satelliit-saatjatega varustatud katsekotkad. Ka meie jälgitud kalakotkad talvituvad Aafrikas, lõuna pool ekvaatorit.

- Kalakotkas on tõeline spetsialist: peale kala teda muu toitu ei huvita. Kalapüügi juures saab ta vahel läbimärjaks, eriti kui tuleb mitu korda järjest sukelduda. Pesa juures hoiab korda emalind ja toidu toob kõigile isalind.

FOTO: URMAS SELGIS 2008, EESTI

FOTO: ARNE ADER 2009, EESTI

FOTO: HANNU VAINIOPEKKA 2009, SOOME

FOTO: HANNU VAINIOPEKKA 2009, SOOME

Meie väikseim kotkas on must-valge sulekuuega sale ja vilgas kalamees, kelle levikut piirab praegu kodumaa vete kalanappus ja tugeva võraga pesapuude vähesus. Kunagi olnud kõik teisiti: pärast jääaega elanud Eesti alal samapalju kalakotkaid kui praegu Soomes, see oli arvatavalt tuhatkond paari. Kuna kalakotkas, nagu merikotkaski, asub toitumispüramiidi tipus, siis mõjutab ka teda kontrollimatu mürgkemikaalide kasutamine läinud sajandi keskel. Veel veerand sajandit tagasi pesitses meil teadaolevalt alla kümne paari kalakotkaid. Nüüdsel ajal kalakotka arvukus taastub ja on ületanud viiekümne piiri. Kalakotkast on tublisti aidanud tehispesade ehitamine, sest vanu, lamendunud ladvaga mände napib ja looduslikud pesad kipuvad suviste äikesetormide ajal koos poegadega puudelt pudenema. Kui ka pojad selle juures ellu jäävad, siis vanalinnud neid reeglina maas enam ei toida. Pesa taastamise korral võtavad vanalinnud selle meelsasti omaks ja toidavad poegi edasi.

Kalakotka suvine toitumispaik – kalarikas järv, jõgi või kalakasvandus – võib asuda pesast mitukümmend kilomeetrit eemal. Kalakotka saagiks langevad enamasti tema jaoks paraja suurusega haugid, kogred ja särjed – ikka need liigid, keda enam ka saada on. Mõnedes eriti heades kalastamiskohtades võib kalakotkal olla tegemist merikotkaga, kes on õppinud temalt saaki üle lööma. Nii tuleb tal püüda vähemalt topeltkogus, et poegi ära toita. Pesitsemiseks vajab ta vanu kõrgeid mände, vaid rabamaastikul lepib ta mõne madalama, kuid siiski teistest üleulatava, tõnt-saka puuga. Kalakotka pesakuhil asub alati puu ladvas. Kui pesa juurde satub inimene või muu potentsiaalne vaenlane, on kalakotkas väga lär-

FOTO: URMAS SELLIS 1994, EESTI

▲ **Kalakotka pesa asub alati puu ladvas, et kontroll ümbruse üle oleks täielik. Kas te kujutate ette, et sellesse pessa võiks ronida karu ja kalakotka munad ära süüa? Aga seda on juhtunud, ja mitu korda!**

makas ja agressiivne. Pesapaiga lähedusest kihutab ta minema iga suurema röövlinnu, ainult öösel võib kassikakk talle ohtlikuks saada. Mujal maailmas võib kosmopoliidist kalakotkas pesitada ka seltsingutena ning koguni tehismvormidel, sarnaselt meie valge-toonekurega. Korra on kalakotkas Eestiski kolinud elektripostil asunud vanasse toonekure pessa. Seetõttu võib kalakotka tulevik Eestis kujuneda üllatusterohkeks – kas hakatakse Kesk-Euroopa suguvendade eeskujul pesitsema tehismvormidel või laiendatakse pesitsusala ka Lääne-Eesti rannikualadele ja saartele?

Väike- konnakotkas

Kui 1954. aasta 24. juulil Fred Jüssi rõngastatud konnakotka poeg jõudis järgmise aasta 3. märtsiks Kesk-Aafrikasse Victoria järve äärde, käis konnakotkaste käsi meil veel hästi. Väike-konnakotkas oli laastamata metsade ja hoolikalt niidetud jõeluhdade tavaline asukas. Järgnenud paarikümne aasta jooksul jäid aga kotkapesad järjest asustamata ja sellele linnule ennustati kadu. Nii see õnneks siiski ei läinud. Konnakotkad kaotasid küll väikeste heinamaade ja jõeluhdade võsastumise tõttu oma senised jahimaad, kuid õppisid hiirejahti pidama põldudel, raestikel ja uudismaadel. 1980-ndatel aastatel hakkas nende arv jälle suurenema. Eestis elas läinud sajandi lõpul juba pool tuhat paari konnakotkaid. Sellel tasemel on väike-konnakotka asurkond meil stabiliseerunud. Seega on väike-konnakotkas hea näide sellest, kuidas ka suured ja pikaealised linnud suudavad kohastuda muutunud keskkonnanatingimustega.

- Suvel ja eriti sügisel pärast pesitsusaega on väike-konnakotkad julgemad ja tulevad sageli uudistama töötava niidumasina või kombaini juurde.

FOTO: URMAS SELLIS 2008, EESTI

Väike-konnakotka areaal pole just lai, see hõlmab Ida- ja Kesk-Euroopat. Tihedamini asustatud alad asuvad Lätis, Leedus, Poolas, Valgevenes, tõenäoliselt ka Venemaa lääneosas. Samas on märke areaali laienemisest ida suunas. Kuna Eesti asub väike-konnakotka areaali loodepiiril, siis Lääne- ja Põhja-Eesti on üsna hõredalt asustatud ning saartelt pole senini pesitsemist teada. Samas võib Kesk- ja Lõuna-Eesti mosaiikses maastikus kohata väike-konnakotkaid sageli tiirlemas või mõnes metsaservas, elektripostil või heinarullil passimas.

FOTO: URMAS SELLIS 2008, EESTI

Väike-konnakotka pesa on enamasti niitude ja põldude läheduses kuusikus või kuuse-segarnes kuni paarisaja meetri kaugusel metsaservast. Toiduotsinguil käiakse tavaliselt kuni kahe kilomeetri kaugusel pesast. Tema saagiks on reeglina hiired ja mutt, vahel satub sekka linde ja konni. Konnad on menüüs rohkem nendel aladel, kus kevadised suurveed laialdasi alasid üle ujutavad (näiteks Soomaal). Väike-konnakotkale, nagu enamusele hiiretoidulistele röövlindudele, on iseloomulik pesitsusedukuse tsüklilisus – see tähendab, et poegade lennuvõimestumine sõltub olulisel määral hiirte arvukusest. Näriliste arvukus erineb aastati ja järgib umbes kolmeaastast tsüklit. Konnakotkaste puhul tähendab hea aasta seda, et pesas on poeg. Reeglina muneb konnakotkas küll kaks muna, aga evolutsiooni käigus on konnakotkad valinud niisuguse tee liigi säilimiseks, et kasvatatakse üles vaid üks, aga hästi elujõuline järglane. Vähemalt praegusel ajal tundub see tee end õigustanud olevat.

Väike-konnakotka saagialad – erinevad rohumaad – peavad olema regulaarselt niidetud või karjatatud, et saaki tabada oleks võimalik. Hädavajalik pole just iga-aastane niitmine, kuid võssa kasvanud ala enam jahipidamiseks ei sobi. Ega kõrge ja tihe taimestu samuti hiirte-muttide tabamist ei soosi. Seetõttu on sobimatud ka vilja- ja eriti rapsipõllud, isegi kui seal piisavalt saaki leidub.

Väike-konnakotkad talvituvad Aafrika lõunaosas ja sinna rännatakse tavaliselt ida poolt ümber Vahemere. Praeguste teadmiste valguses oli Victoria järve lähedal 1955. aastal leitud Eesti väike-konnakotkas juba tagasiteel oma talvituspaigast Aafrika lõunaosas.

FOTO: GABRIELE GRILLI 2008, EGIPTUS

▲ Ka konnakotkastele on oma värvilise rõngastamise programm – Eestist pärit isenditel on ühes jalas tavaline metallrõngas ja teises valge plastirõngas, millelt koodi lugemine pole keeruline. See Egiptuses, Sharm el Sheikhil lähedal oktoobris pildistatud noor väike-konnakotkas on pärit Kesk-Eestist, Järvamaalt.

Suur- konnakotkas

Veel paarikümne aasta eest ei osanud isegi ornitoloogid väliolukorras kaht konnakotkast usaldusväärset eristada. Siis aga tuvastati esimene kindel suur-konnakotka pesitsemine Eestis. Alles moodsad välimäärarajad võimaldasid täpsemaid määranguid, ent ikkagi kirjeldati konnakotkaid, kel mõlema liigi tunnuseid. Kuigi ristanditest on erialases kirjanduses juttu olnud juba üle sajandi, sai see teadusliku kinnituse alles hiljuti. Eesti ornitoloogid Asko Lõhmus ja Ülo Väli tõestasid, et konnakotkad moodustavadki segapaare, annavad kummalisel kombel järglasi ja mis veelgi üllatavam – ka hübriidid annavad järglasi. Kui tosin aastat tagasi vaadati niisugusele avastusele muiates, siis praegusel ajal on konnakotkaste ja eriti nende hübriidiseerumise uurimine meil üsna maailmatasemel ning teistegi tõsiste uurijate poolt aktsepteeritud. Enamus segapaaridest koosneb suur-konnakotka emaslinnust ja väike-konnakotka isaslinnust. Pole teada, kas suur-konnakotka isaslinnust saavad näiteks rändel sagedamini hukka kui emaslinnust või on niisugusel (sega)paari heitmisel muud põhjused.

Teada on ka see, et konnakotkaste puhul on suuremate mõõtmetega emaslindudega paarid edukamad järglaste üleskasvatamisel. Võib-olla valib väike-konnakotka isa endale suurima olemasoleva kaasa – aga see võib osutuda „ideaaljuhul” hoopis suur-konnakotkaks... Igatahes on segapaarid märgiks ühe liigi kadumisest või koguni uue liigi tekkest.

Euroopas on suur-konnakotkas üliharuldane lind, asudes siin oma levila äärmises lääneosas. Meil pesitsevatest linnuliikidest on suur-konnakotkas ainsana Maaailma Looduskaitse Liidu (IUCN) globaalselt ohualdiste liikide hulka kuuluv. Eesti suur-konnakotkad elavad meie suuremate jõgede lammidel ning nende pesad on peidus luha ääres soises leht- või segametsas. Lisaks pisiimetajatele jahitakse konni, parte, vareeid, rukkirääke ja muid linde. Suur-konnakotkal, nagu tema lähimal sugulasel väike-konnakotkalgi, lennuvõimestub reeglina vaid üks poeg. Ta on aga vähem kohastunud kaasaegse inimese põllumajandusliku tegevusega. Suurem suguvend tavatseb ikka pesitseda soistes lammimetsades, mitte niivõrd mosaiikmaastikus. Kindlasti on see üks tema kahanenud arvukuse põhjustest –

paljud metsad ja märgalad on kuivendatud ning muutunud suur-konnakotkale sobimatuks.

Viimastel aastatel on lisateadmisi suur-konnakotka elust andnud satelliitsaatjad. Nii on selgunud, et suur-konnakotka isaslinnud, kes lendavad saagijahile maksimaalselt paar-kolm kilomeetrit pesast, on märksa „kodusemad” kui

FOTOD: ÜLO VÄLI 2006, EESTI

■ **Luhaniitudel heinategemine on suur-konnakotkaste järglaste kasvatamiseks äärmiselt oluline. Päevas võib üks kasvav poeg süüa tosin hiirt ja mõne konna, nende püüdmiseks kõrge rohu seest kuluks aga üle ööpäeva...**

emaslinnud, kes võivad pesa juurest käia ära lausa paar päeva ja kümnete kilomeetrite kaugusel. Moodsad meetodid kinnitavad sedagi, et paarikümne aasta eest Einar Tammuri poolt Eestis rõngastatud konnakotka talvine taasleid Itaaliast polnud juhuslik – meie suur-konnakotkad asuvad rändeteedele kaunis hilja, oktoobri keskel, ning jäävadki sageli Euroopasse talvituma.

◀ **Suur-konnakotkas on väike-konnakotkast jõulisema kujuga, noorlindudel esineb tiibadel ja tagakehal rohkelt suuri heledaid tähne, muu sulestik on enamasti üsna tume.**

FOTO: URMAS SELLIS 2006, EESTI

Madukotkas

Kui lõunatsüklonid meile kevadeti rohkesti sooja õhku toovad, siis võib juhtuda, et koos soojade õhumassidega saabub meie põhjamaisesse loodusesse ka madukotkas. Madukotka päriskodu jääb steppidesse ja poolkõrbesse, kus rohkesti roomajaid elab. Tõsi on, et varasematel aegadel kohati madukotkast meil hoopis sagedamini, küllap leidis siis tema rännuteedel ja meilgi saakloomi enam. Viimastel aastakümnetel näib, et madukotkail on oma lemmikpiirkonnad, seal kohatakse neid sagedamini kui mujal: Nõva ja Vihterpalu kandi põlendikud ning rabamaastikud, aga ka Pärnumaa, Saaremaa ja Hiiumaa. Endiste aegade pesaleiud ja ooloogilised kogud viitavad samuti enam Lääne-Eestile, kuid suviseid kohtumisi ning pesaleide tuleb ette ka Tartumaal, Alutagusel ja Lõuna-Eestis.

Paraku pole madukotka pesitsemise kohta kindlaid teateid pärast 1970. aastat. Viimasele pesaleiule järgneval kevadel vaatlesime küll madukotkaste mängulendu ka uue pesa juures sealsamas Laeva kandi soises metsas, kuid see pesa hõredavõitu männi ladvas jäi siiski tühjaks ja siis kadus ka paar. Küllap on madukotkad meil ka hiljem pesitsenud, sest kaudseid tõendeid sellest on mitmeid: küll foto samasuviseist pojast Vihterpalu kandis töötanud metsataksaatori fotoalbumis, või siis vaatlused kokkuvõttevatest paaridest Alutagusel ja Saaremaal.

FOTO: TOMI MUUKONEN 2007, HISPAANIA

Kui enamus kotkaid tavatseb kasutada olemasolevat pesa aastaid või isegi aastakümneid järjest, siis madukotkad ehitavad igal aastal uue kodu. Uue pesa ehitamine on küll vaevaline tegevus, aga ühe muna haudumiseks ja maksimaalselt ühe poja kasvatamiseks pole ka väga suurt pesa vaja. Lisaks alustab madukotkas pesitsemist suhteliselt hilja – alles maikuuks, mistõttu pole vaja ühtlase temperatuuri hoidmiseks nii kogukat madratsit.

Madukotka välimus on üsna omanäoline – ükski teine kotkas pole nii heleda siluetiga taeva taustal. Kui madukotkad poegadele toitu veavad, siis neelavad nad maod-sisalikud tervena alla ja nii võib päris pikk maosaba lennu ajal tolknedada kotka noka vahelt välja (nagu ülal pildil). Madukotka häälgil on omapärane kiunumine, mille sarnast meie teised linnud ei tee (kui just madukotka territooriumil elav laulurästas või pasknäär pole seda selgeks õppinud).

Ränded

Meie suurimad kotkad, **merikotkas** ja **kaljukotkas**, tavaliselt ei rändagi Eestist ära. Vaid väga külmal talvel võib osa täiskasvanud merikotkaid pisut lõuna poole liikuda (kuni Ungarini). Esimesed 4–5 eluaastat hulguvad kalju- ja merikotka noorlinnud mitmel pool Eesti naabermaades, kuid väga kaugemale siiski ei lähe. Seega tüüpilisteks rändlindudeks neid pidada ei saa.

Hoopis teisiti on lugu meie väiksemate kotkastega. **Kalakotkad** ei saa talvel Eestis kala püüda ja teevad seetõttu üsna pikki rändeid. Kaks GPS-saatjaga varustatud Eesti kalakotkast on talvitunud ekvaatori lähedal Kongo jõe ääres ja Sudaanis Etioopia piiri lähedal (vastavalt 7000 ja 5200 kilomeetrit pesitsuskohast). Kalakotkad ei karda erinevalt teistest kotkastest üle Vahemere lennata.

Suur-konnakotkad võivad talvituda väga erinevates kohtades. Teadaolevalt on meil pesitsevad suur-konnakotkad kõige enam talvitunud Balkanimaades (Horvaatia, Bosnia, Serbia), kuid üks on jõudnud oma rändetee-

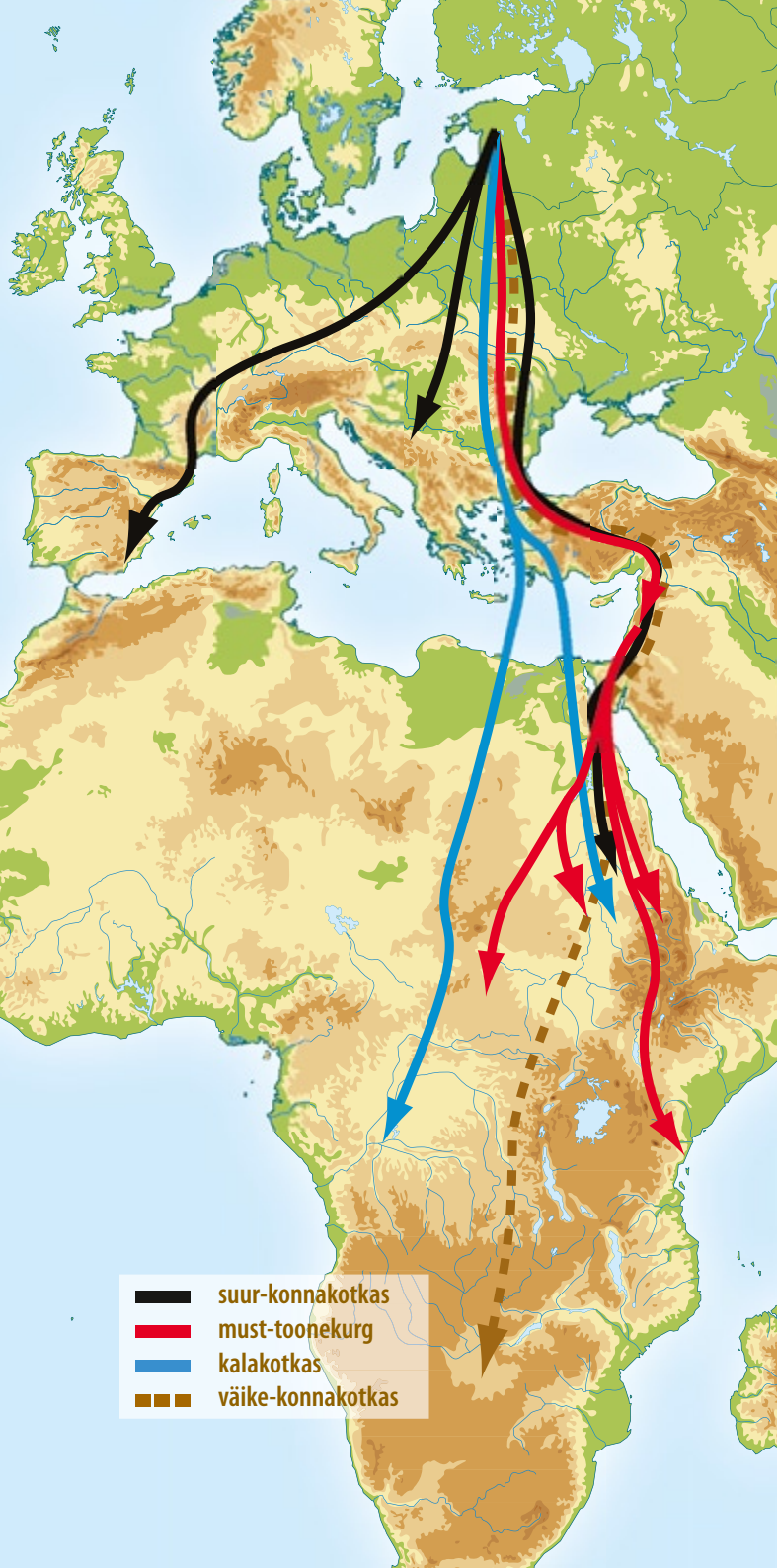
konnal Sudaani ja üks noorlind on talvitunud Hispaanias. Peale selle võivad pehmel talvel meie suur-konnakotkad talvituda ka Poolas.

Väike-konnakotkad rändavad tõenäoliselt kõige kaugemale. Meil pole küll ühtegi väike-konnakotkast saatjaga varustatud, kuid teiste riikide, eelkõige Saksamaa ja Poola andmetel talvituvad väike-konnakotkad Lõuna-Aafrikas, kus sel ajal on suvi. Eesti rõngaga väike-konnakotkaid on nähtud Siinai poolsaarel, millest nad oma rändel üle lendavad.

Madukotkaste kohta meil andmed puuduvad, kuid tõenäoliselt talvituvad Eestis pesitsevad isendid Aafrikas Sahara kõrbe ja ekvaatori vahel.

Must-toonekured rändavad enamasti üle Bosporuse väina ja ümber Vahemere Aafrikasse, üksikud linnud jäävad aga talvituma Lähis-Ida kalakasvatuste juurde. Peamine talvitusala asub Sudaanis ja Etioopias, kuid mõned isendid lendavad kuni Tansaaniani.

Vanemad kotkad ja must-toonekured talvituvad igal aastal samas piirkonnas.

Must- toonekurg

Igal aastal näeb toonela linnu pesade kontrollija nii mõnelgi pesapaigal üsna masendavat pilti: pojad on enne lennuvõimeliseks saamist nälga surnud... Kuidas aidata seda meie alalt taanduvat linnuliiki? Kas piisab sellest, et paigutada külmik välitööauto pakiruumi ja osta sinna mõni kilo räime kurepoegade jaoks? Seni pole nii tehtud ja küllap selline ettevõtmine oleks raskesti mõistetav vanalindudele, kes inimest pesa juures näha ei taha. Senine evolutsioon on juhtinud neid vastupidises suunas – võimalikult kaugele „looduse krooni” mängumaadest. Kas sel omal ajal kasulikul kohastumusel on nüüd hoopis negatiivne mõju või suudab see linnuliik reageerida oludele ja muuta oma aastatuhandete jooksul välja kujunenud käitumist?

- Märgalad ja eriti vooluveed on hädavajalikuks osaks must-toonekure elupaigast. Ka tühjastatud veekogud meelitavad must-toonekurgi oma ajutise toidurohkusega, kuivale jäänud kala on sealt kerge kätte saada. Pikemas perspektiivis ei saa aga neile lootma jääda.

FOTO: SVEN ZAČEK 2005, BESTI

Must-toonekurg on üsna laialt levinud Euraasia parasvöötmes meist ida ja lõuna pool. Samas on see tohtu suur ala asustatud väga hajusalt. Lääne- ja Kesk-Euroopast kadus must-toonekurg viimase paari-kolme sajandi jooksul, seda eelkõige metsade pindala vähenemise ja ulatusliku maaparanduse tõttu. Alates 20. sajandi keskpaigast lisandus veel kloororgaaniliste mürkide ohjeldamatu kasutamine. Baltimaad, Poola, Valgevene ja tõenäoliselt ka Venemaa lääneosa jäid tollal nii kliima- kui ka poliitiliste olude tõttu looduslikumaks ja puhtamaks. Siin püsinud populatsioon on tavatsenud rännata Aafrikasse üle tühjaks jäänud endiste asumaade, nii et pärast olude paranemist Lääne-Euroopas jäi nii mõnigi paar sinna jälle pesitsema. Paranenud loodus ja heatahtlik suhtumine annab seal võimaluse edukalt arvukust suurendada.

Samas on toonela saadikul järjest halvemini läinud põlistel asualadel, sealhulgas Eestis: arvukus väheneb, üles kasvatatakse järjest vähem poegi. Praegu pesitseb meil alla 80 paari must-toonekurgi, selle liigi arvukus hakkas kahanema juba aastakümnete eest. Võib oletada, et eelmise sajandi teisel poolel toimunud intensiivne metsakuivendus halvendas oluliselt tema toitumisolusid. Kraavitamine on muutnud suure osa must-toonekure toitumisveekogude ökoloogilist tasakaalu nii, et seal poegade üleskasvatamiseks toitu (kalad, kahepaiksed) napib. Ei piisa veekogu olemasolust, vaja on toimivat ökosüsteemi. Toonela linnu nälga võime küll kustutada kraavidesse asustatud kaladega, aga kas see oleks jätkusuutlik tegevus...

Eesti must-toonekured on elupaiga valikul märksa varjatamad Lääne-Euroopa liigikaaslastest. Hoolimata sellest, et metsamajanduse otsene mõju must-toonekure pesitsemisele pole Eestis kinnitust leidnud, on siiski selgunud selle liigi valivus pesapaiga suhtes. Kui vähegi võimalik, siis asub meie toonela saadik elama looduslikus seisus põlismetsa, kus kasvab suurte tugevate okstega puid pesa tarvis ning kuuski, mis varjaksid pesa nii päikese, tuule kui ka võõra pilgu eest. Must-toonekure kaitseks majandusest välja jäetud metsad kujunevad oluliseks pelgupaigaks ka teistele, vähem märgatavatele olenditele. On leitud, et must-toonekure pesa kaitsetsoonis elab kuni 400 vanale metsale iseloomulikkude ohustatud liiki. Seetõttu võime Eestis ja lähiümbruses käsitleda must-toonekure, nagu ka kõiki kotkaid, kogu metsa ökosüsteemi katusliigina.

- ◀ Niikaua kui pojad ei suuda end ise kaitsta, peab üks vanalindudest pesa juures valvet.
- ▼ Need valged pojad polekski nagu musta linnu omad...

Kaitse

Must-toonekurg ja kõik pesitsevad kotkad kuuluvad Eestis kõige rangema, I kaitsekategooria liikide hulka. See tähendab, et iga nende pesapaik on seadusega kaitstud, olenemata sellest, mis plaanid inimesel seal olla võivad.

Pesa leidmisel moodustub selle kaitseks automaatselt ringikujuline kaitsetsoon. Olenevalt liigist on selle raadius 100 m (väike-konnakotkas), 200 m (kalakotkas, merikotkas), 250 m (suur-konnakotkas, must-toonekurg) või isegi 500 m (kaljukotkas).

Kuna ringi on looduses raske tõmmata, siis moodustatakse ekspertide abiga looduslikke ja muid olemasolevaid piire kasutades püsielupaigad (mikrokaitsealad). Püsielupaik on enamasti suurem kui automaatselt moodustuv ring ja seal on pesitsusajal viibimine keelatud.

Nende liikide kaitsega tegeleb riiklikul tasandil keskkonnaministerium ja priitahtlikult Kotkaklubi (2004–2009 koos Eesti Ornitoloogiaühinguga projekti EAGLELIFE raames).

Tekstid: Fred Jüssi, Tiit Randla, Urmas Sellis, Ülo Väli *Toimetajad:* Edna Tuvi, Kalle Hein
Esikaas: merikotkas (foto: Arne Ader 2008, Eesti). *Tagakaas:* must-toonekurg (foto: Sven Začek 2005, Eesti) *Küljendus:* Eesti Loodusfoto © Kotkaklubi, 2009
MTÜ Kotkaklubi: 5034799 (Urmas Sellis), urmas@kotkas.ee, www.kotkas.ee

Trükis on ilmunud LIFE-Natura projekti LIFE04NAT/EE/72 *Arrangement of Spotted Eagles and Black Stork Conservation in Estonia* (EAGLELIFE) raames.

